

Uznemiravanje i nasilje preko interneta i njihove posljedice

Kutnjak, Sanela

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:737356>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**UZNEMIRAVANJE I NASILJE NA INTERNETU I NJIHOVE
POSLJEDICE**

Diplomski rad

Sanela Kutnjak

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2016.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Studij: Diplomski studij psihologije

Sanela Kutnjak

**UZNEMIRAVANJE I NASILJE NA INTERNETU I NJIHOVE
POSLJEDICE**

Diplomski rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2016.

Sadržaj

Uvod	1
Prevalencija uznemiravanja i nasilja preko interneta	2
Spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta	4
Posljedice uznemiravanja i nasilja preko interneta.....	4
Odnos depresije, anksioznosti i posljedica nasilja preko interneta	5
Cilj istraživanja, problemi i hipoteze.....	6
Metoda.....	8
Sudionici.....	8
Instrumenti.....	8
Postupak.....	10
Rezultati	10
Deskriptivna statistika	11
Prevalencije doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta	11
Najčešći oblici uznemiravanja i nasilja preko interneta	12
Posljedice doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta.....	14
Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka.....	15
Spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta te posljedicama doživljenog uznemiravanja i nasilja	16
Predviđanje posljedica doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta na temelju depresije, anksioznosti i doživljavanja nasilja preko interneta.....	16
Rasprava.....	19
Prevalencije doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta	19
Najčešći oblici nasilja preko interneta.....	21
Posljedice uznemiravanja i nasilja preko interneta.....	21
Spolne razlike	23
Predviđanje doživljenih posljedica na temelju depresije, anksioznosti i doživljenog nasilja.....	25
Doprinos, ograničenja i implikacije istraživanja	27
Zaključak	29
Literatura	29

Uznemiravanje i nasilje na internetu i njihove posljedice

Cilj ovog rada bio je utvrditi prevalencije nasilja preko interneta te ispitati odnos doživljenog nasilja i različitih emocionalnih, bihevioralnih i kognitivnih posljedica. Istraživanje je provedeno na $N = 279$ studenata. Rezultati istraživanja pokazali su kako je 24.9% sudionika u proteklih godinu dana doživjelo nasilje preko interneta, dok je 18.28% sudionika nasilje počinilo. Pokazalo se kako su najčešći oblici nasilja preko interneta bili ogovaranje, ruganje i ismijavanje podataka podijeljenih na internetu. Najčešće posljedice uznemiravanja i nasilja preko interneta o kojima su sudionici izvjestili su osjećaj ljutnje, stalna okupiranost događajem, nemogućnost koncentracije i nagle promjene raspoloženja. Pokazalo se kako je doživljavanje i činjenje nasilja zastupljenije kod mladića, dok spolnih razlika u doživljenim posljedicama nema. Rezultati hijerarhijske regresijske analize pokazali su kako je doživljavanje nasilja preko interneta značajan pozitivni prediktor različitih posljedica emocionalne, bihevioralne i kognitivne prirode, uz kontrolu depresivnih i anksioznih simptoma kod pojedinca.

Ključne riječi: doživljavanje nasilja preko interneta, činjenje nasilja preko interneta, posljedice nasilja preko interneta

Cyber-harrasment, cyberbullying and their consequences

The aim of this study was to explore prevalence of cyberbullying and harassment and to investigate the association between experiencing cyber-violence and different emotional, behavioral and cognitive consequences. The research was conducted on a sample of $N = 279$ college students. The results indicate that 24.9% participants experienced cyber-violence in the past year, while 18.28% engaged in cyberbullying. It is shown that the most common forms of cyberbullying are gossiping, mockery and making fun of information posted on the internet. The most frequent consequences of experiencing cyber-violence that participants reported are anger, preoccupation with negative event, unablensness to concentrate and moodiness. Furthermore, results show that males are more involved in both experiencing and committing cyberbullying. The results of hierarchical regression analysis show that cyber-victimization is a positive predictor of different emotional, behavioral and cognitive consequences, while controlling for individuals' depressive and anxious symptoms.

Keywords: cyber-victimization, cyberbullying, cyber-victimization consequence

Uvod

Posljednjih nekoliko godina, s povećanjem upotrebe informacijsko-komunikacijske tehnologije sve je rašireniji postao i fenomen nasilja preko interneta. Iako još uvijek ne postoji općeprihvaćena definicija ovog oblika nasilja, nasilje preko interneta može se definirati kao agresivno, namjerno ponašanje prema pojedincima ili grupi preko interneta, koje se ponavlja, a usmjereno je prema pojedincima koji se ne mogu lako obraniti (Smith i sur., 2008). Belsey (2004) navodi kako nasilje preko interneta uključuje upotrebu informacijsko-komunikacijske tehnologije u svrhu namjernog, ponavljajućeg i neprijateljskog ponašanja od strane pojedinca ili grupe s ciljem nanošenja štete drugima. Nasilje preko interneta može se odvijati putem bilo kojeg sredstva internetske komunikacije poput e-maila, socijalnih medija (Facebook, Twitter), osobnih web stranica, blogova i slično, ali i putem mobilnih telefona, odnosno SMS ili MMS poruka.

S obzirom na njegovu prirodu, nasilje preko interneta može se javiti u različitim oblicima. Willard (2005) nasilje preko interneta dijeli na sedam različitih oblika:

1. iskazivanje ljutnje, odnosno slanje ljutih, neugodnih i vulgarnih poruka izravno usmjerenih prema osobi ili nekoj online grupi
2. uznemiravanje koje podrazumijeva ponavljajuće slanje prijetećih poruka nekoj osobi
3. uhođenje preko interneta, što uključuje uznemiravanje koje doprinosi šteti ili zastrašivanju pojedinca
4. klevetanje, odnosno slanje ili objavljivanje uvredljivih, neistinitih ili zlih izjava o nekoj osobi drugim ljudima
5. maskiranje ili pretvaranje da je osoba netko drugi te slanje ili objavljivanje materijala pod identitetom druge osobe koji tu osobu čine lošom ili potencijalnom prijetnjom drugima
6. izdaja i prevara, što podrazumijeva slanje ili objavljivanje materijala o osobi koji uključuje osjetljive, privatne ili neugodne informacije, uključujući i privatne poruke i slike
7. izdvajanje, odnosno aktivnosti kojima se namjerno isključuje osobu iz neke online grupe.

Iako su neki oblici nasilja preko interneta slični psihološkim, relacijskim, odnosno indirektnim oblicima tradicionalnog nasilja (npr. širenje tračeva, prijetnje, izdvajanje iz grupe), postoje bitne karakteristike koje ih razlikuju (Patchin i Hinduja, 2010). Za razliku od tradicionalnog nasilja, osobe koje čine nasilje preko interneta mogu to činiti donekle anonimno (Kowalski i Limber, 2007). Iako korištenje informacijsko-komunikacijske tehnologije ne omogućuje potpunu anonimnost, sama percepcija „nevidljivosti“ može utjecati na izbor ponašanja osobe (Willard, 2004). Osim toga, anonimnost, kao i fizička udaljenost žrtve i

nasilnika može dovesti do toga da osoba koja čini nasilje bude manje svjesna ili potpuno nesvjesna posljedica koje njezino ponašanje ima za žrtvu. Nedostatak direktne povratne informacije o efektu takvog ponašanja rezultira i slabijim mogućnostima za empatiju i žaljenje (Slonje i Smith, 2008; Willard, 2004). Također, za razliku od tradicionalnog nasilja, žrtvama nasilja preko interneta puno je teže udaljiti se od nasilnika ili materijala korištenog za uznemiravanje i nasilje, budući da, putem interneta, takav materijal u izuzetno kratkom vremenu može dosegnuti tisuće pojedinaca (Slonje i Smith, 2008). Efekti nasilja preko interneta dodatno se povećavaju kada se novi pojedinci, odnosno „publika“, uključe u nasilje sudjelujući u online razgovorima, prosljeđujući poruke, slike ili slične materijale. Kada nasilnik stekne publiku na internetu, čini se nemogućim zaustaviti nasilje (Johnson, 2012). Naposljetku, puno je jednostavnije biti zlonamjeran i okrutan putem bilo kojeg oblika digitalnog uznemiravanja i zlostavljanja, s obzirom na fizičku udaljenost žrtve i nasilnika te određenu mjeru anonimnosti što dovodi do toga da se osobne i socijalne norme i ograničenja čine manje relevantnim u svijetu elektroničke komunikacije (Patchin i Hinduja, 2006).

Prevalencija uznemiravanja i nasilja preko interneta

Većina istraživanja nasilja preko interneta provedena je na populaciji adolescenata. S obzirom na to podaci o prevalenciji nasilja preko interneta među studentima su malobrojni. Ipak, studentska populacija također je rizična za uključivanje u različite oblike uznemiravanja i nasilja preko interneta. Razlog tomu je što studenti predstavljaju skupinu koja spada među najčešće korisnike interneta i ostalih oblika komunikacijske tehnologije (Lenhart i sur., 2010; prema Kota, Schoohs, Benson i Moreno, 2014).

Podaci o prevalenciji doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta među studentima dobiveni u različitim istraživanjima, uvelike se razlikuju.

Dilmac (2009) je na istraživanju provedenom na 666 studenata u Turskoj dobio rezultate koji ukazuju na prevalenciju doživljenog nasilja preko interneta od 55.3%, a tako velik postotak mogao bi se objasniti time da je u istraživanju žrtvom nasilja smatran svatko tko je navedene oblike nasilja doživio barem jednom tijekom čitavog života. U istom istraživanju pokazalo se kako 22.5% studenata izvještava da je počinilo nasilje preko interneta. Dobivene prevalencije doživljenog i počinjenog nasilja niže su u istraživanjima koja su ispitivala doživljeno/počinjeno nasilje isključivo tijekom studiranja ili u posljednjih godinu dana. Tako su Molluzzo i Lawler (2011) na uzorku od 121 studenta pokazali kako je 7% sudionika tijekom studiranja doživjelo nasilje preko interneta. Istraživanje koje su proveli Walker, Sockman i Koehn (2011) na uzorku

od 120 studenata ukazuje na prevalenciju doživljenog nasilja od 11%, od čega je 14% sudionika određeni oblik nasilja tijekom studiranja doživjelo više od deset puta. Zalaquet i Chatters (2014) na temelju rezultata istraživanja navode kako je 19% studenata doživjelo nasilje preko interneta. Na uzorku od 799 studenata, Schenk i Fremouw (2012) izvještavaju o prevalenciji žrtava nasilja preko interneta od 8.6%, pri čemu je za klasifikaciju žrtava korišten dvostruki kriterij, odnosno kao žrtve su klasificirani svi pojedinci koji su odgovorili potvrdno na pitanje jesu li tijekom studiranja bili žrtva nasilja te izvijestili kako su određene oblike nasilja preko interneta doživjeli minimalno četiri puta. MacDonald i Roberts-Pittman (2010) su na uzorku od 439 studenata pokazali kako 21.9% studenata izvještava da su tijekom studiranja doživjeli nasilje preko interneta, a 8.6% studenata izvještava da su vršili nasilje preko interneta. Faucher, Jackson i Cassidy (2014) su u nedavno provedenom istraživanju pokazali kako je 24.1% studenata u proteklih 12 mjeseci doživjelo nasilje preko interneta, a 5% studenata i 3% studentica izvijestilo je o tome da su sudjelovali u vršenju nasilja nad kolegom ili kolegicom sa fakulteta.

Na temelju ovih podataka moguće je zaključiti kako rezultati dobiveni u različitim istraživanjima uvelike variraju što se može objasniti različitom operacionalizacijom nasilja, vremenskim okvirima koji su uzeti u obzir kao i različitom metodologijom istraživanja (Faucher i sur., 2014).

Što se tiče najčešćih oblika nasilja preko interneta, većina istraživanja pokazuje kako u ovu kategoriju prvenstveno spadaju ogovaranje, širenje neistina, vrijeđanje te ruganje/zadirkivanje. Primjerice, Dehue, Bollman i Vollink (2008) kao najčešće oblike doživljenog i počinjenog nasilja navode ruganje i ogovaranje. Rezultati istraživanja Đuraković, Šincek i Tomašić Humer (2014) pokazuju kako su najčešći oblici nasilja preko interneta ogovaranje, ruganje i ismijavanje. U istraživanju koje su proveli Aricak i sur. (2008) sudionici su izvijestili kako su najčešće doživljavali vrijeđanje, prijetnje, širenje neistina i ismijavanje/zadirkivanje. Hinduja i Patchin (2010) navode ismijavanje, ruganje te primanje uznemirujuće e-pošte kao najčešće oblike nasilja. Slične rezultate pokazalo je i istraživanje koje su proveli Huang i Chou (2010), a prema kojem su najčešći oblici doživljenog i počinjenog nasilja prijetnje, ismijavanje/ruganje i širenje neistina. Iz navedenog je vidljivo kako su podaci dobiveni u različitim istraživanjima vrlo slični.

Spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta

Podaci o spolnim razlikama u nasilju preko interneta dosta su nejednoznačni. Nekonzistentnost prvenstveno proizlazi iz različitih uzoraka i razlika u metodologiji (operacionalizacija nasilja, proučavani oblici nasilja, Slonje, Smith i Frisen, 2012).

Tokunaga (2010) navodi kako u većini istraživanja nasilja preko interneta nisu dobivene spolne razlike s obzirom na doživljavanje nasilja, odnosno da je među žrtvama nasilja na internetu podjednaka zastupljenost muškog i ženskog spola. Isto su u svom istraživanju pokazali i Del Rey, Elipe i Ortega-Ruiz (2012). S druge strane, prema nekim istraživanjima, spol je značajan prediktor viktimizacije, pri čemu žene češće doživljavaju nasilje preko interneta (Dilmac, 2009; Kowalski i Limber, 2007; Smith, Mahdavi, Carvalho i Tippett, 2006; Ybarra, Diener-West i Leaf, 2007; Zalaquett i Chatters, 2014). S obzirom na činjenje nasilja preko interneta, neka istraživanja pokazala su kako postoje spolne razlike pri čemu je činjenje nasilja preko interneta karakterističnije za muški spol (Dilmac, 2009), dok druga istraživanja pokazuju kako u činjenju nasilja preko interneta nema razlike među spolovima (Raskauskas i Stolz, 2007; prema Smith i sur., 2008; Ybarra i Mitchell, 2004). Vidljivo je kako su podaci iz različitih istraživanja prilično neusuglašeni i da pitanje spolnih razlika u nasilju preko interneta još uvijek nije riješeno niti se možemo osloniti na već utvrđene činjenice, kao što je slučaj s tradicionalnim oblicima nasilja.

Posljedice uznemiravanja i nasilja preko interneta

Nasilje preko interneta ima brojne negativne posljedice te negativno utječe na brojne aspekte života osobe koja ga doživljava. Istraživanja su pokazala kako doživljavanje nasilja preko interneta negativno utječe na fizičko, socijalno i kognitivno funkcioniranje, razvoj i dobrobit žrtve (Brown, Kilpatrick Demaray i Secord, 2014). Beran i Li (2005) navode kako su osjećaj ljutnje i plakanje najčešće reakcije na doživljeno nasilje preko interneta, a osim toga česti su i osjećaji tuge, povrijeđenosti, neugode, straha te samookrivljavanje. Patchin i Hinduja (2010) pokazali su kako žrtve nasilja preko interneta, ali i nasilnici imaju niže samopoštovanje nego njihovi vršnjaci koji nisu doživjeli nasilje preko interneta. Fauman (2008) navodi kako su česte posljedice doživljenog nasilja preko interneta depresija, anksioznost, suicidalne ideje, slaba koncentracija, osjećaj bespomoćnosti i nisko samopoštovanje. Fredstrom, Adams i Gilman (2011; prema Brown i sur., 2014) su, uz kontrolu doživljenog tradicionalnog nasilja, pronašli kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano sa nižim razinama samopoštovanja, kao i višim stupnjem socijalnog stresa, anksioznosti i depresivnih simptoma.

Iako je većina ovih podataka dobivena na populaciji adolescenata, pokazalo se kako i studenti izvještavaju o vrlo sličnim negativnim posljedicama nasilja preko interneta. Tako su Zachilli i Valerio (2011), na temelju rezultata dobivenih u dva istraživanja, pokazali kako pojedinci koji su doživjeli nasilje preko interneta najčešće izvještavaju o osjećaju tuge, ljutnje i poteškoćama s povjerenjem. Zalaquett i Chatters (2014) su u svom istraživanju pokazali kako studenti koji su doživjeli nasilje preko interneta izvještavaju o osjećaju ljutnje i tuge, povišenim razinama doživljenog stresa te o gubitku produktivnosti. Faucher i sur. (2014) navode kako doživljavanje nasilja preko interneta negativno utječe na sposobnost izvršavanja zadataka, odnose s drugima, dovodi do poteškoća sa mentalnim zdravljem i/ili osjećaja ugroženosti emocionalne ili fizičke sigurnosti.

Što se tiče spolnih razlika u posljedicama doživljenog nasilja preko interneta, velik broj istraživanja govori u prilog postojanju spolnih razlika, pri čemu djevojke izvještavaju o većem stupnju doživljenih negativnih posljedica nego mladići. Primjerice, Hinduja i Patchin (2007) izvještavaju o rezultatima koji pokazuju kako djevojke izvještavaju o višoj razini osjećaja frustracije i ljutnje nego mladići. U istraživanju kojeg su proveli Brown i sur. (2014) doživljavanje nasilja preko interneta pokazalo se značajnim prediktorom depresije, socijalnog stresa i emocionalnih posljedica kod djevojaka, ali ne i kod mladića. Faucher i sur. (2014) također pokazuju kako djevojke izvještavaju o više negativnih posljedica doživljenog nasilja preko interneta nego mladići, pri čemu su neke od tih posljedica mentalne i fizičke poteškoće, suicidalne ideje, poteškoće u ispunjavanju obaveza i slično. Ortega i sur. (2009) u svom su istraživanju pokazali kako postoje spolne razlike u emocionalnim posljedicama doživljenog nasilja pri čemu je viši stupanj negativnih posljedica karakterističniji za ženski spol, a isti rezultati ponovljeni su i kasnije (Ortega i sur., 2012) te se pokazalo kako muški spol izvještava o manje posljedica, a autori kao moguće objašnjenje takvih rezultata navode spolne stereotipe.

Odnos depresije, anksioznosti i posljedica nasilja preko interneta

Budući da se ovim istraživanjem želi dobiti uvid u širok raspon emocionalnih, kognitivnih i bihevioralnih aspekata funkcioniranja pojedinca koji bi mogli biti narušeni kao posljedica doživljenog nasilja, a s obzirom na dosadašnje nepostojanje skale koja bi te pokazatelje objedinila, za potrebe ovog istraživanja razvijena je Skala posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. S obzirom da navedena skala obuhvaća različite čestice među kojima neke po svojoj prirodi obuhvaćaju simptome i posljedice depresije i anksioznosti, očekuje se

kako će pojedinci kod kojih su izraženiji simptomi karakteristični za stanja depresije i anksioznosti, ujedno postizati i više rezultate na ovoj skali.

Keith (2010) navodi kako su neki od simptoma karakterističnih za osobe koje pate od depresije nagle promjene raspoloženja i motivacije, kao i pad koncentracije te poteškoće sa pamćenjem. Osim toga, za depresiju su karakteristični osjećaji razdražljivosti i tuge, kao i osjećaji praznine, mentalne iscrpljenosti i bespomoćnosti. Osobe s depresijom karakterizira osjećaj krivnje i umanjen osjećaj vlastite vrijednosti. Također, osobe kod kojih se javlja depresija mogu imati poteškoće sa spavanjem, koje mogu uključivati ili nesanicu ili hipersomniju, a mogući su i poremećaji apetita, pri čemu to može biti gubitak apetita ili prejedanje.

Anksioznost se definira na različite načine, no među najprihvaćenijim definicijama je ona Charlesa D. Spielbergera koji razlikuje anksioznost kao stanje i kao osobinu ličnosti (Spielberger, 2000; prema Kolarić, 2004). Spielberger anksioznost kao stanje definira kao emocionalnu reakciju koja se sastoji od neugodnih, svjesno opaženih osjećaja napetosti, strepnje, nervoze i zabrinutosti, praćenih aktivacijom ili uzbuđenjem autonomnog živčanog sustava. Anksioznost kao osobina ličnosti definirana je kao mjera individualnih razlika u sklonosti anksioznosti s obzirom na vjerojatnost da će stanje anksioznosti biti manifestirano u okolnostima koje uključuju različite stupnjeve stresa. Anksioznost kao osobina ličnosti odnosi se na razmjerno stabilne individualne sklonosti k anksioznosti (Spielberger, 2000; prema Kolarić, 2004). Ljudi s jače izraženom anksioznošću kao osobinom veći broj situacija procjenjuju prijetećima ili opasnim te češće pokazuju izraženija stanja anksioznosti od ljudi sa slabije izraženom anksioznošću kao osobinom (Horvat, 2002; prema Kolarić, 2004). Anksioznost se može manifestirati na različite načine. Ipak, prvenstveno je karakterizirana pretjeranom zabrinutošću. Osim toga, neki od simptoma karakterističnih za anksiozno stanje su razdražljivost, nervoza ili nemir, poteškoće sa spavanjem te poteškoće sa koncentracijom (Pietrangelo, 2014).

S obzirom na prirodu čestica novorazvijene skale koje povećavaju vjerojatnost da će osobe sa višim razinama depresivnih i anksioznih simptoma ujedno izvještavati i o višim razinama posljedica doživljenog nasilja, u istraživanju će se kontrolirati doprinos stupnja depresije i anksioznosti pojedinca u objašnjavanju emocionalnih, kognitivnih i bihevioralnih poteškoća kako bi se utvrdio pojedinačni doprinos doživljenog nasilja preko interneta navedenim posljedicama.

Cilj istraživanja, problemi i hipoteze

Cilj istraživanja je utvrđivanje prevalencija nasilja preko interneta te ispitivanje odnosa doživljenog nasilja preko interneta i različitih posljedica emocionalne, bihevioralne i kognitivne prirode.

S obzirom na cilj istraživanja, definirani su sljedeći problemi istraživanja:

1. Utvrditi prevalencije doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta te ispitati koji su najčešći oblici doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta.
2. Utvrditi najčešće posljedice doživljenog nasilja preko interneta.
3. Utvrditi postoje li spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta te doživljenim posljedicama uznemiravanja i nasilja preko interneta.
4. Utvrditi doprinos doživljavanja nasilja preko interneta u objašnjavanju posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta uz kontrolu depresije i anksioznosti.

S obzirom na navedene probleme, a u skladu sa teorijskom osnovom, definirane su sljedeće hipoteze:

H1a: Očekuje se kako će se prevalencija doživljenog nasilja preko interneta nalaziti u rasponu od 7% - 24%, a prevalencija počinjenog nasilja preko interneta u rasponu od 3% - 8%.

H1b: Očekuje se kako će najčešći oblici doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta biti ogovaranje, ruganje i ismijavanje.

H2: Očekuje se kako će najčešće posljedice doživljenog nasilja preko interneta biti vezane uz osjećaj ljutnje, osjećaj tuge te smanjenu sposobnost izvršavanja svakodnevnih zadataka.

H3a: Očekuju se spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta, pri čemu će djevojke češće nego mladići doživljavati nasilje preko interneta, dok će činjenje nasilja preko interneta biti češće kod muškog spola.

H3b: Očekuje se postojanje spolnih razlika u izvještavanju o doživljenim posljedicama nasilja preko interneta. Djevojke će izvještavati o brojnijim i izraženijim negativnim posljedicama doživljenog nasilja nego mladići.

H4: Depresija, anksioznost i doživljavanje nasilja preko interneta bit će značajni pozitivni prediktori posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. Očekuje se kako će doživljavanje nasilja preko interneta biti značajan pozitivan prediktor posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta i nakon kontrole doprinosa depresije i anksioznosti.

Metoda

Sudionici

U istraživanju su sudjelovali studenti Poljoprivednog fakulteta u Osijeku te Građevinskog fakulteta Osijek. Ukupan broj sudionika bio je $N = 330$. Od toga, $N = 279$ sudionika je ispravno popunilo sve upitnike i time zadovoljilo uvjete za uključivanje njihovih rezultata u daljnje postupke istraživanja, dok je preostalih $N = 51$ sudionika isključeno iz daljnje procjene zbog nepotpuno ili neispravno popunjenih upitnika. Od ukupno $N = 279$ sudionika, $N = 139$ je bilo muškog, a $N = 140$ ženskog spola. Za ispitivanje posljedica doživljenog nasilja u obzir su uzeti samo oni sudionici koji su na Skali posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta ponudili opis i/ili procjenu intenziteta nekog doživljenog negativnog iskustva na internetu te na temelju toga ispunili daljni upitnik. Ukupan broj takvih sudionika iznosio je $N = 125$, od čega je $N = 64$ bilo muškog, a $N = 61$ ženskog spola. Dob sudionika nalazila se u rasponu od 19 – 27 godina ($M = 20.82$, $SD = 1.521$).

Instrumenti

Skala doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta. Za ispitivanje prevalencije doživljenog i počinjenog uznemiravanja i nasilja preko interneta korištena je Skala doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta (engl. Cyber victim and bullying scale, Cetin, Yaman i Peker, 2011; prema Đuraković i sur., 2014). Skala ispituje doživljavanje i činjenje nasilja preko interneta u posljednjih godinu dana. Sastoji se od dva dijela, subskale *Doživljavanje nasilja preko interneta* i subskale *Činjenje nasilja preko interneta*. Svaki dio sastoji se od 22 čestice. U oba dijela koriste se identične 22 čestice, pri čemu u prvom dijelu (subskala *Doživljavanje nasilja preko interneta*) sudionici na skali od 1 (nikad) do 5 (uvijek) procjenjuju je li im se opisano ponašanje dogodilo, dok u drugom dijelu (subskala *Činjenje nasilja preko interneta*) sudionici procjenjuju jesu li se i sami tako ponašali (Đuraković i sur., 2014). Konačan rezultat, za obje subskale, formiran je kao suma odgovora na svim česticama pojedine subskale. Cronbach alfa koeficijent unutarnje konzistencije pokazao je da su pouzdanosti obje subskale na ovom uzorku vrlo visoke te za doživljeno nasilje iznosi .92, a za počinjeno nasilje .89.

Skala posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. Kako bi se ispitale posljedice doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta za potrebe ovog istraživanja konstruirana je Skala posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. Za konstrukciju čestica skale u obzir su uzete emocionalne, bihevioralne i kognitivne posljedice koje se uobičajeno

javljaju nakon doživljenog stresa, budući da se očekuje kako izloženost uznemiravanju i nasilju preko interneta uzrokuje značajan stres.

Upitnik posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta sadrži opisni dio koji se sastoji od jednog otvorenog pitanja, procjenu intenziteta te 27 čestica na koje sudionik treba odgovoriti. U prvom dijelu se od sudionika traži da se prisjete nekog negativnog iskustva kojeg su doživjeli na internetu te ga ukratko opišu, kao i da na skali od 1 (uopće nije negativno) do 10 (najnegativnije iskustvo u životu) označe u kolikoj je mjeri događaj kojeg su se prisjetili za njih bio negativan. Nakon toga, sudionici trebaju odgovoriti na 27 čestica koje ispituju kako su se osjećali kada su doživjeli negativno iskustvo kojeg su se prisjetili. Odgovore daju na skali od 1 (nimalo/nikad) do 4 (u potpunosti/stalno). Ukoliko sudionik nikada nije doživio negativno iskustvo na internetu, na svakoj čestici ima mogućnost zaokružiti 0 (nikad nisam doživio nešto izrazito neugodno na internetu/ ne odnosi se na mene). Skala uključuje čestice koje opisuju kognitivne posljedice (npr. *Stalno sam razmišljao/la o tom događaju; Imao/la sam osjećaj da ne mogu kontrolirati vlastite misli*), emocionalne (*Osjećao/la sam ljutnju; Imao/la sam nagle promjene raspoloženja*) te bihevioralne posljedice (*Izbjegavao/la sam društvo drugih osoba; Ponašao/la sam se autodestruktivno (npr. samoozljeđivanje)*). Faktorskom analizom provedenom na uzorku ovog istraživanja utvrđena je trofaktorska struktura pri čemu su izbačene 2 čestice (*Jeo/la sam više ili manje od uobičajenog* i *Bojao/la sam se za vlastitu sigurnost*). Iz tog razloga daljnja analiza provedena je uzevši u obzir preostalih 25 čestica skale. Ukupan rezultat svakog sudionika formiran je kao suma svih odgovora na skali pri čemu veći rezultat ukazuje na veći stupanj doživljenih posljedica. Pouzdanost skale iskazana Cronbachovim koeficijentom na ovom uzorku pokazala se vrlo visokom te iznosi $\alpha = .95$.

Zungova skala za samoprocjenu depresije. Za procjenu stupnja depresije kod sudionika korištena je Zungova skala za samoprocjenu depresije (Zung Self-Rating Depression Scale (Zung SDS)). Skala se sastoji od 20 čestica kojima su obuhvaćene četiri uobičajene karakteristike depresije: afektivne, fiziološke, psihomotorne te psihičke smetnje. Polovina tvrdnji usmjerena je negativno, a polovina pozitivno. Zadatak sudionika je da za svaku tvrdnju daju odgovor na skali od četiri stupnja: nikada ili vrlo rijetko, ponekad, često, većinom ili uvijek. Na taj je način izbjegnuta mogućnost da ispitanici izaberu srednju ocjenu (Zung, 1990; prema Lučev, 2006). Za izračun konačnog rezultata potrebno je zbrojiti sve postignute vrijednosti za 20 tvrdnji. Ukoliko se rezultat želi pretvoriti u indeks depresije te uspoređivati s postojećim tablicama, dobivena suma podijeli se s 80 te pomnoži sa 100. Pouzdanost skale u

ovom istraživanju pokazala se visokom te Cronbach alfa koeficijent unutarnje konzistencije iznosi $\alpha = .82$.

Zungova skala za samoprocjenu anksioznosti. U svrhu procjene stupnja anksioznosti sudionika korištena je Zungova skala za samoprocjenu anksioznosti (Zung Self-Rating Anxiety Scale (SAS)). Skala se sastoji od 20 tvrdnji, od čega je 5 tvrdnji usmjereno pozitivno, a 15 negativno, a uključuje simptome iz područja afektivnih, fizioloških, psihomotornih te psihičkih poremećaja. Sudionik procjenjuje svoje smetnje u zadnjih tjedan dana na skali od četiri stupnja: nikada ili vrlo rijetko, ponekad, često te većinom ili uvijek. Za izračun ukupnog rezultata zbrojene su sve vrijednosti za 20 tvrdnji. Nakon toga, moguće je izračunati indeks anksioznosti tako da se dobivena suma podijeli sa 80 te pomnoži sa 100. Cronbach alfa koeficijent unutarnje konzistencije pokazao je da je pouzdanost skale na ovom uzorku visoka te iznosi .80.

Postupak

Kako bi bilo omogućeno provođenje istraživanja, na odabrane fakultete poslana su zamolbe za sudjelovanje studenata u istraživanju. Nakon što su fakulteti odobrili provođenje istraživanja, dogovarani su termini provedbe istraživanja. Istraživanje je provedeno grupno u prostorijama fakulteta. Prije početka istraživanja sudionicima je ukratko pojašnjen cilj istraživanja. Također, naglašeno im je da je sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno i da imaju pravo odustati u bilo kojem trenutku, kao i da je anonimno i da će se podaci koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Nadalje, sudionicima je pojašnjeno što se od njih očekuje i na koji način trebaju ispuniti upitnike. Prije nego su im podijeljeni upitnici, sudionicima su podijeljeni papiri sa izjavom o suglasnosti za sudjelovanje u istraživanju. Nakon toga podijeljeni su im upitnici. Popunjavanje upitnika trajalo je u prosjeku 20 minuta. Po završetku ispunjavanja, sudionici su upitnike odložili na kraj klupe. Budući da je tema istraživanja osjetljiva, sudionicima je na kraju istraživanja pojašnjena mogućnost da se jave u besplatno savjetovište ukoliko je bilo koji dio istraživanja kod njih izazvao nelagodu. U tu svrhu podijeljeni su im letci s informacijama o besplatnim psihološkim savjetovištima. Time je istraživanje završeno i sudionicima se zahvalilo na sudjelovanju.

Rezultati

Deskriptivna statistika

U Tablici 1. prikazani su osnovni deskriptivni podaci svih varijabli korištenih u istraživanju.

Tablica 1. Deskriptivni podaci svih mjerenih varijabli

Varijabla	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	min	max	teorijski raspon
Doživljavanje nasilja	279	38.30	13.958	22	94	22 - 110
Činjenje nasilja	279	35.30	11.463	22	94	22 - 110
Depresivnost	279	34.79	7.994	20	54	20 - 80
Anksioznost	279	34.42	7.389	20	64	20 - 80
Posljedice nasilja	125	34.22	15.777	2	100	0 - 100

Vrijednosti prikazane u Tablici 1. dobivene su na ukupnim rezultatima koji su izraženi kao suma odgovora na svim česticama pojedine skale. Rezultati za varijablu posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta prikazani su samo za one sudionike koji su na navedenoj skali izvjestili o doživljenim negativnim iskustvima na internetu, odnosno ponudili opis i procjenu intenziteta doživljenog iskustva te na temelju toga procjenjivali njegove posljedice. Ukupno 44.8% sudionika je na temelju opisa doživljenog negativnog iskustva svrstano u ovu kategoriju. Vrijednosti za ostale varijable računane su za ukupan broj sudionika uključenih u istraživanje.

Prevalencije doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta

U Tablici 2. prikazan je broj sudionika koji su prema rezultatima na Skali doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta (Cetin, Yaman i Peker, 2011; prema Đuraković i sur., 2014) doživjeli i počinili nasilje preko interneta. Kao kriterij sudjelovanja u procesu nasilja, za obje subskale, određen je svaki rezultat koji je jednak ili veći od 44. Navedena kritična vrijednost predložena je od strane autora budući da ona ukazuje na to kako su sudionici na skali Likertova tipa u prosjeku zaokruživali odgovore 2 i više. Drugim riječima, takav rezultat ukazuje na to da je prosječan odgovor sudionika „rijetko“ što znači da je u određenoj mjeri sudjelovao u procesu nasilja preko interneta (Đuraković i sur., 2014).

Osim toga, prikazan je i broj sudionika koji bi se prema odgovorima na česticama iste skale mogli svrstati u jednu od četiri kategorije ili uloge u procesu nasilja na internetu: žrtva, nasilnik, žrtva/nasilnik i neuključeni u nasilje. Prema kriteriju koji u svom radu navode Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak (2015) kao žrtve su klasificirani sudionici koji su na barem jednoj

čestici subskale *Doživljavanje nasilja preko interneta* zaokružili odgovore 4 ili 5, što bi značilo kako su neki oblik nasilja preko interneta doživljavali često ili uvijek. Sudionici koji su na subskali *Činjenje nasilja preko interneta* barem jednom zaokružili odgovor 4 ili 5 klasificirani su kao nasilnici. U kategoriju žrtve/nasilnici uključeni su sudionici koji su na obje subskale dali odgovore 4 ili 5 barem na jednoj čestici. Oni sudionici koji niti na jednoj čestici nisu dali odgovor 4 ili 5 okarakterizirani su kao oni koji nisu uključeni u nasilje.

Tablica 2. Broj i pripadajući postotak sudionika koji doživljavaju nasilje, čine nasilje te onih koji u procesu nasilja preko interneta zauzimaju različite uloge ($N = 279$)

Doživljavanje nasilja/Činjenje nasilja	<i>n</i>	%
doživljeno nasilje	82	29.4
počinjeno nasilje	51	18.28
Uloge u procesu nasilja		
žrtva	34	12.2
nasilnik	34	12.2
žrtva/nasilnik	106	38
neuključeni u nasilje	105	37.6

Na temelju dobivenih podataka može se uočiti kako je 29.4% sudionika u posljednjih godinu dana doživjelo nasilje preko interneta. 18.28% sudionika je u posljednjih godinu dana počinilo nasilje preko interneta. Ukoliko pogledamo podatke koji se odnose na različite uloge koje sudionici zauzimaju u procesu nasilja preko interneta, može se zaključiti kako se 12.2% sudionika može svrstati u žrtve nasilja preko interneta. Ako u obzir uzmemo navedeni kriterij, možemo zaključiti kako je otprilike 12% sudionika u proteklih godinu dana barem jedan oblik nasilja preko interneta doživljavalo često ili uvijek. Isti postotak sudionika je u posljednjih godinu dana često ili uvijek činio jedan od oblika nasilja preko interneta te tako spada u kategoriju nasilnika. 38% sudionika može se svrstati u kategorije žrtva/nasilnik, što znači da su najmanje jedan oblik nasilja učestalo i doživljavali i činili, dok postotak onih koji ni na koji način nisu sudjelovali u procesu nasilja iznosi 37.6%.

Najčešći oblici uznemiravanja i nasilja preko interneta

U Tablici 3. prikazani su najčešće doživljeni te najčešće počinjeni oblici nasilja preko interneta.

Tablica 3. Prikaz najčešće doživljenih i počinjenih oblika nasilja izraženih kao postotak sudionika koji su ih doživjeli/počinili ($N = 279$)

Varijabla	Doživjeli	Činili
Ogovaranje na internetu	78.7%	82.1%
Ruganje na internetu	69.2%	69.2%
Ismijavanje podataka podijeljenih na internetu	68.8%	77.4%

Na temelju prikazanih rezultata može se zaključiti kako najčešći oblici doživljenog, ali i počinjenog nasilja uključuju ogovaranje na internetu, ruganje na internetu i ismijavanje podataka podijeljenih na internetu. Ova tri oblika nasilja također su se pokazala najčešće doživljenim negativnim iskustvima na internetu prema opisima sudionika danih na Skali posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. Naime, na temelju opisa sudionika napravljena je kratka kvalitativna analiza navedenih iskustava kako bi se utvrdilo s kakvim su se negativnim iskustvima sudionici najčešće susretali. U obzir su uzeti odgovori od ukupno $N = 125$ sudionika (44.8%). Od toga 18 sudionika nije ponudilo opis ili je navelo kako ne bi htjeli opisivati iskustvo, ali su dali procjenu intenziteta iskustva te na temelju toga procjenjivali posljedice doživljenog iskustva u drugom dijelu upitnika. Iz tog su razloga bili uključeni u daljnju analizu. Odgovori sudionika razvrstani su u osam najčešćih kategorija. Rezultati analize opisa koje su sudionici ponudili prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4. Prikaz najčešće opisanih negativnih iskustava datih na Skali posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta izraženih u postotcima ($N = 125$)

Kategorija	Postotak sudionika koji navode iskustvo
vrijeđanje/ismijavanje/ogovaranje	36.8%
hakiranje/neovlašten pristup u tuđe profile	15.2%
objavljivanje/dijeljenje tuđih sadržaja bez dozvole	12%
neželjene poruke seksualnog sadržaja	8%
dobivanje virusa preko e-pošte/facebooka	5.6%
prijevare	3.2%
ostalo	4.8%
bez opisa	14.4%

Kao što je vidljivo, većina studenata u svojim je opisima doživljenih negativnih iskustava navela oblike nasilja koji se mogu svrstati pod vrijeđanje, ismijavanje i ogovaranje.

Nakon toga slijede iskustva vezana uz hakiranje, u što se može svrstati i neovlašten pristup i korištenje tuđih profila. Kao sljedeće najčešće iskustvo studenti navode kako je netko objavljivao i/ili dijelio njihove sadržaje (prvenstveno fotografije) bez njihove dozvole. Među ostalim negativnim doživljenim iskustvima o kojima su sudionici izvještavali nalazi se dobivanje neželjenih poruka seksualnog sadržaja, dobivanje virusa putem e-pošte i/ili facebooka, prijevare te ostala iskustva koja nisu svrstana u nijednu prethodnu kategoriju (npr. laganje).

Posljedice doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta

Od ukupno $N = 279$ sudionika istraživanja, rezultati $N = 125$ sudionika korišteni su kako bi se procijenilo kakve posljedice doživljavaju oni koji su imali neko iskustvo uznemiravanja ili nasilja preko interneta. U obzir su uzeti svi sudionici koji su na opisnom dijelu Skale posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta izvijestili o tome da su doživjeli neko iskustvo koje smatraju negativnim te ponudili njegov kratak opis i procijenili intenzitet negativnosti tog iskustva. Osim njih, u obzir su uzeti i sudionici koji iskustvo nisu opisali (uz ili bez objašnjenja), ali su dali procjenu intenziteta iskustva te procjenjivali posljedice svog iskustva. Sudionici su u drugom dijelu upitnika trebali procijeniti kako je doživljeno iskustvo utjecalo na njih, odnosno koliko često su nakon tog iskustva doživljavali pojedine posljedice. Najčešće doživljavane posljedice, prosječni odgovor postignut na svakoj od navedenih čestica kao i postotak sudionika koji su na navedenoj čestici dali odgovor 3 (izraženije/često) ili 4 (u potpunosti/stalno) prikazani su u Tablici 5.

Tablica 5. Najčešće posljedice negativnog iskustva na internetu, pripadajuće aritmetičke sredine i standardne devijacije te postotak sudionika koji su posljedicu doživljavali često ili stalno ($N = 125$)

Varijabla	<i>M</i>	<i>SD</i>	izraženije/često	u potpunosti/stalno
Osjećao/la sam ljutnju.	2.11	1.026	19.2%	11.2%
Stalno sam razmišljao/la o tom događaju.	1.70	0.961	12.8%	4.8%
Čitavo vrijeme bio/la sam zabrinut/a.	1.57	0.970	11.2%	4%
Nisam se mogao/la opustiti.	1.54	1.012	14.4%	4%
Imao/la sam nagle promjene raspoloženja.	1.54	0.894	12.8%	1.6%
Nisam se mogao/la koncentrirati na ništa drugo.	1.50	0.895	9.6%	2.4%

Kao što je vidljivo iz podataka prikazanih u Tablici 5. sudionici kao najčešću posljedicu doživljenog negativnog iskustva preko interneta navode osjećaj ljutnje. Nakon osjećaja ljutnje

slijede poteškoće koje se prvenstveno odnose na stalnu okupiranost događajem, stalnu zabrinutost i nemogućnost opuštanja te nemogućnost koncentracije i usmjeravanja pažnje na nešto drugo. Osim navedenih, među najčešćim posljedicama nalaze se i nagle promjene raspoloženja. Ono što se može primijetiti, za sve čestice upitnika, je kako su procjene čestine doživljenih posljedica općenito dosta niske. Većina sudionika je na česticama upitnika izvještavala kako pojedinu posljedicu nisu doživjeli ili su je doživljavali u manjoj mjeri, odnosno povremeno. Manji broj sudionika navodi kako je posljedice doživljavao u potpunosti ili stalno, što se može zaključiti i prema gore navedenim vrijednostima za posljedice koje su istaknute kao one čije je doživljavanje bilo najčešće.

Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka

Kako bi se utvrdila opravdanost korištenja parametrijskih postupaka, najprije je provjereno jesu li zadovoljeni preduvjeti za njihovu upotrebu u istraživanju.

Kolmogorov-Smirnovljevim testom provjerena je normalnost distribucija varijabli doživljavanja nasilja preko interneta, činjenja nasilja preko interneta i posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. Pokazalo se kako distribucije rezultata na svim navedenim varijablama značajno odstupaju od normalne distribucije ($p < .01$). Ipak, uvidom u indekse asimetričnosti i spljoštenosti, uočeno je kako se njihove apsolutne vrijednosti nalaze u rasponu koji je zadovoljavajuć za potvrđivanje normalne distribucije. Naime, Kline (2005) navodi kako se distribucija može smatrati normalnom ukoliko su apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti < 3 , a indeksa spljoštenosti < 8 . Budući da se indeksi asimetričnosti ovih varijabli nalaze u rasponu od 0.91 do 1.74, a indeksi spljoštenosti u rasponu od 1.68 do 4.03 odlučeno je kako je primjena parametrijskih postupaka na tim podacima opravdana.

Levenovim testom homogenosti varijance provjerena je zadovoljenost preduvjeta o homoscedasticitetu. Pokazalo se kako varijance varijabli koje se odnose na doživljavanje nasilja preko interneta i činjenje nasilja preko interneta nisu homogene ($p < .01$). Za varijablu koja prikazuje posljedice uznemiravanja i nasilja preko interneta, Levenov test je neznačajan ($p > .05$) iz čega se može zaključiti da je preduvjet o homogenosti varijanci zadovoljen. Iako preduvjet homogenosti varijanci nije zadovoljen za sve varijable, odlučeno je kako će se spolne razlike ipak testirati t-testom za nezavisne uzorke. Naime, pokazalo se kako je t-test prilično neosjetljiv na narušavanje pretpostavki o normalnosti distribucije i homogenosti varijance kada je uzorak dovoljno velik ($n > 30$ u svakoj grupi), a broj sudionika u svakoj grupi podjednak, što je slučaj u ovom istraživanju (Myers i Well, 1991; prema Warner, 2008; Petz, 1997).

Spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta te posljedicama doživljenog uznemiravanja i nasilja

Kako bi se ispitale spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta, kao i posljedicama doživljenog negativnog iskustva preko interneta primjenjen je t-test za nezavisne uzorke. Rezultati t-testa prikazani su u Tablici 6.

Tablica 6. Rezultati t-testa za spolne razlike u doživljavanju nasilja preko interneta, činjenju nasilja preko interneta i doživljenim posljedicama

Zavisna varijabla	Spol						<i>t</i>	<i>df</i>	<i>d</i>
	Muški			Ženski					
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>			
Doživljavanje nasilja	40.66	15.209	139	35.96	12.203	140	2.85**	277	0.34
Činjenje nasilja	39.07	13.591	139	31.56	7.063	140	5.78**	277	0.69
Posljedice nasilja	33.56	15.031	64	34.92	16.620	61	-0.48	123	-0.08

Napomena: ** $p < .01$

Na temelju prikazanih rezultata može se zaključiti kako postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u doživljavanju nasilja preko interneta, pri čemu je doživljavanje nasilja preko interneta karakterističnije za muški spol. No, prema vrijednosti Cohenovog *d* može se zaključiti kako je veličina ovog učinka mala. Također, pokazalo se kako i u činjenju nasilja preko interneta postoji statistički značajna razlika. Mladići su češće nego djevojke činili nasilje preko interneta, a veličina ovog učinka je umjerena. S obzirom na doživljavanje posljedica nekog negativnog iskustva preko interneta, pokazalo se kako spolne razlike ne postoje.

Predviđanje posljedica doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta na temelju depresije, anksioznosti i doživljavanja nasilja preko interneta

U svrhu odgovaranja na posljednji problem istraživanja provedena je hijerarhijska regresijska analiza. Prije provođenja same analize provjereni su preduvjeti za provođenje iste.

Provjerom normalnosti distribucija varijabli koje će se koristiti u analizi, pokazalo se kako za sve varijable postoji značajno odstupanje od normalne distribucije ($p < .01$). Vizualnom inspekcijom utvrđeno je kako se rezultati grupiraju oko nižih vrijednosti, a sve distribucije su

pozitivno asimetrične što se može zaključiti i uvidom u vrijednosti indeksa asimetričnosti. Budući da se apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti i indeksa spljoštenosti nalaze u prihvatljivim granicama koje dopuštaju da se distribucija tretira kao normalna, smatra se kako je ovaj preduvjet zadovoljen.

Uvidom u scatter plot utvrđeno je kako je zadovoljen preduvjet homogenosti reziduala te linearnosti. Provedbom Kolmogorov-Smirnovljevog testa potvrđeno je kako su reziduali normalno distribuirani. Nezavisnost reziduala potvrđena je Durbin-Watsonovim testom čija se vrijednost nalazi u intervalu od 1 do 3 te iznosi blizu 2 što nam omogućuje zaključak da je preduvjet o nezavisnosti reziduala zadovoljen (Field, 2009).

Provjerom korelacijske tablice utvrđeno je kako problem multikolinearnosti nije prisutan. Naime, među varijablama nema korelacija koje bi se smatrale izrazito visokima ($r > .80$). Interkorelacije svih mjerenih varijabli prikazane su u Tablici 7. Može se primijetiti kako su gotovo svi koeficijenti korelacije statistički značajni i kreću se u rasponu od niskih do umjerenih. Značajna povezanost nije dobivena jedino između doživljavanja nasilja preko interneta i depresije. Najviša povezanost prisutna je između stupnja depresije i anksioznosti sudionika, dok je najmanja značajna povezanost ona između činjenja nasilja preko interneta i depresije.

Tablica 7. Interkorelacije mjerenih varijabli ($N = 125$)

Varijabla	1.	2.	3.	4.	5.
1. Doživljavanje nasilja	-	.53**	.03	.24**	.34**
2. Činjenje nasilja		-	.22*	.28**	.25**
3. Depresija			-	.63**	.29**
4. Anksioznost				-	.26**
5. Posljedice nasilja					-

Napomena: ** $p < .01$, * $p < .05$

Kako bi se napravila daljnja provjera mogućnosti javljanja problema multikolinearnosti, provjerene su i vrijednosti mjera kolinearnosti. Utvrđeno je kako su vrijednosti tolerancije veće od 0.2, a vrijednosti faktora povećanja varijance (VIF) manje su od 10 te im je prosječna vrijednost blizu 1 (Field, 2009), što ukazuje na to da problem multikolinearnosti nije prisutan. Budući da su preduvjeti za provođenje regresijske analize zadovoljeni, pristupilo se provođenju iste.

Za ispitivanje jedinstvenog doprinosa depresije, anksioznosti i doživljavanja nasilja preko interneta u predviđanju posljedica doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta

provedena je hijerarhijska regresijska analiza u tri bloka. U prvi blok su kao prediktori uvrštene sociodemografske varijable (spol i dob), u drugom bloku varijable depresije i anksioznosti mjerene Zungovim skalama za samoprocjenu, dok su u posljednjem bloku uvršteni rezultati subskale *Doživljavanje nasilja preko interneta* Skale doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta. Kao kriterij korištena je varijabla koja se odnosi na posljedice uznemiravanja i nasilja preko interneta, a koja je nastala kao ukupan rezultat postignut na Skali posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. Regresijska analiza provedena je na uzorku onih sudionika koji su na Skali posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta izvjestili o nekom negativnom iskustvu koje su doživjeli preko interneta i na temelju toga procjenjivali posljedice proživljenog. Tablica 8. prikazuje rezultate hijerarhijske regresijske analize.

Tablica 8. Hijerarhijska regresijska analiza predviđanja posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta na temelju depresije, anksioznosti i doživljavanja nasilja preko interneta ($N = 125$)

Prediktor		<i>R</i>	<i>R</i> ²	ΔR^2	<i>F</i>	<i>B</i>	β	<i>t</i>
1. korak		.07	.004		0.27			
Sociodemografske varijable	Spol					1.44	.05	0.51
	Dob					-0.59	-.05	-0.56
2. korak		.32	.10	.09	3.33*			
Sociodemografske varijable	Spol					0.95	.03	0.34
	Dob					0.46	.04	0.42
Depresija/ Anksioznost	Depresija Anksioznost					0.47	.24*	2.01
						0.22	.11	0.96
3. korak		.46	.22	.12	6.62**			
Sociodemografske varijable	Spol					3.64	.12	1.37
	Dob					0.48	.04	0.46
Depresija/ Anksioznost	Depresija Anksioznost					0.64	.32**	2.86
						-0.08	-.04	-0.37
Doživljavanje nasilja preko interneta						0.42	.36**	4.24

Napomena: ** $p < .01$, * $p < .05$

Kao što je vidljivo iz podataka u Tablici 8. sociodemografske varijable, koje su uključene u prvom koraku analize, ne doprinose značajno objašnjavaњу posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. U drugom koraku, kada su u model uključene varijable

depresije i anksioznosti, on postaje značajan te objašnjava ukupno 10% varijance. Jedini značajni prediktor u drugom koraku je varijabla koja se odnosi na stupanj depresivnih simptoma o kojima pojedinac izvještava. U posljednjem koraku uključena je varijabla doživljavanja nasilja preko interneta čijim se uključivanjem postotak objašnjene varijance povećava na 22%. Varijabla depresije i u posljednjem koraku analize ostaje značajan pozitivan prediktor doživljenih posljedica. Također, može se zaključiti kako doživljavanje nasilja preko interneta samostalno objašnjava 12% varijance kriterija te, uz kontrolu svih ostalih varijabli, predstavlja značajan pozitivan prediktor posljedica o kojima sudionici izvještavaju.

Rasprava

Ovim istraživanjem nastojalo se utvrditi u kolikoj mjeri je nasilje preko interneta rašireno među studentskom populacijom kao i koje su najčešće posljedice doživljenog nasilja. Također, željela se ispitati mogućnost predviđanja različitih posljedica emocionalne, bihevioralne i kognitivne prirode na temelju doživljenog nasilja preko interneta. U skladu s tim, prvi problem ovog istraživanja odnosio se na utvrđivanje prevalencija doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta, kao i najčešćih oblika doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta. Sukladno s drugim problemom, nastojale su se utvrditi najčešće posljedice uznemiravanja i nasilja preko interneta. Kako bi se utvrdilo postoje li u navedenim varijablama spolne razlike, kao treći problem istraživanja postavljeno je ispitivanje razlika između muškog i ženskog spola u doživljavanju nasilja, činjenju nasilja, ali i stupnju doživljenih posljedica. Naposljetku, u okviru posljednjeg problema istraživanja ispitan je doprinos depresije, anksioznosti i doživljavanja nasilja preko interneta u predviđanju posljedica koje su doživjeli oni sudionici koji su bili izloženi nasilju preko interneta.

U daljnjem tekstu bit će pojašnjeni dobiveni rezultati te će se raspraviti o doprinosima, ograničenjima i implikacijama ovog rada.

Prevalencije doživljenog i počinjenog nasilja preko interneta

Na temelju prethodnih istraživanja nasilja preko interneta provedenih na studentskoj populaciji očekivalo se kako će se prevalencija doživljenog nasilja preko interneta kretati u rasponu od 7% - 24%, a prevalencija počinjenog nasilja preko interneta u rasponu od 3% - 8%. Rezultati ovog istraživanja nisu potvrdili pretpostavljeno te se pokazalo kako su dobivene prevalencije u oba slučaja veće od očekivanih. Naime, pokazalo se kako je 29.4% sudionika izvijestilo da je u posljednjih godinu dana doživjelo nasilje preko interneta, dok je 18.28% sudionika u posljednjih godinu dana počinilo nasilje preko interneta. Razlika u dobivenim

rezultatima djelomično se može objasniti nepostojanjem općeprihvaćene definicije ovog oblika nasilja što dovodi i do velikog variranja rezultata s obzirom na operacionalizaciju nasilja preko interneta u pojedinom istraživanju, vremenski okvir koji je uzet u obzir kao i s obzirom na samu metodologiju istraživanja. Naime, Faucher i sur. (2014) napravili su kratak prikaz prevalencija doživljenog i počinjenog nasilja u prethodno provedenim istraživanjima na studentima. Podatke su preuzeli iz 12 istraživanja, pri čemu je u svih 12 istražena prevalencija doživljenog nasilja preko interneta, dok je, među istim istraživanjima, prevalencija počinjenog nasilja preko interneta utvrđena u samo šest istraživanja. Iz podataka o doživljenom nasilju preko interneta vidljivo je kako se prevalencije kreću u rasponu od 7% do 62% dok se podaci o prevalencijama počinjenog nasilja preko interneta kreću u rasponu od 3% do 40%.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako je 12.2% sudionika u proteklih godinu dana barem jedan oblik nasilja preko interneta doživljavalo često ili uvijek, čime spada u kategoriju žrtava nasilja, a isti postotak sudionika je u posljednjih godinu dana često ili uvijek činio jedan od oblika nasilja preko interneta te ih se svrstava u kategoriju nasilnika. Čak 38% sudionika može se svrstati u kategorije žrtva/nasilnik, što znači da su najmanje jedan oblik nasilja učestalo i doživljavali i činili. Naime, Beran i Li (2007) pokazali su kako će oni koju su bili meta nasilja putem nekog oblika informacijsko-komunikacijske tehnologije, vrlo često koristiti tu tehnologiju kako bi i sami činili nasilje. Isto je potvrđeno i drugim istraživanjima (Erdur-Baker, 2010; Kowalski i Limber, 2007). Razlog tome može biti u osjećaju ljutnje koji se javlja kod osobe koja je doživjela nasilje, a koji se može povezati sa željom za osvetom (Hunter i Borg, 2006). Budući da se ljutnja temelji na tome da krivimo osobu koja nam je učinila nešto nažao, usko je povezana sa željom da se tu osobu kazni i da joj se vrati istom mjerom (Rodriguez Mosquera, Fischer, Manstead i Zaalberg, 2008).

Budući da je prema korištenom upitniku za zadovoljenje kriterija za svrstavanje u skupinu onih koji su doživjeli ili počinili nasilje preko interneta u posljednjih godinu dana bilo dovoljno da sudionik za svaku česticu da odgovor „rijetko“, ovakvi podaci o prevalenciji, viši od očekivanih, ne iznenađuju. Naime, kriterij je dosta blag, a samim upitnikom obuhvaćen je širok raspon ponašanja na internetu koja se kreću od ogovaranja, ruganja i ismijavanja podataka podijeljenih na internetu do dijeljenja tuđeg sadržaja bez dozvole, krivotvorenja, seksualnog nasilja i slično. Dooley, Pyzalski i Cross (2009) navode kako se različiti oblici nasilja preko interneta razlikuju s obzirom na vještinu koja je potrebna kako bi se određeno ponašanje izvelo, ali i s obzirom na utjecaj koji ostavljaju na žrtvu. Stoga se može očekivati kako će neka

ponašanja, poput ogovaranja na internetu, biti češće doživljavana, ali i počinjena, jer ih se ne doživljava toliko ozbiljnim i štetnim.

Najčešći oblici nasilja preko interneta

Na temelju prethodnih podataka o ulogama u procesu nasilja preko interneta možemo zaključiti kako čak 50% sudionika doživljava neki oblik nasilja često ili uvijek (ukoliko na 38% žrtava/nasilnika pridodamo 12% žrtava) što je izrazito visok postotak. Navedeno se može objasniti prethodno spomenutim, a to je kako će neka ponašanja poput ogovaranja na internetu ili ismijavanja vjerojatno biti češće doživljavana i činjena nego ostali oblici nasilja preko interneta. Upravo to se pokazalo u ovom istraživanju. Naime, utvrđeno je kako su najčešći oblici doživljenog, ali i počinjenog nasilja preko interneta ogovaranje na internetu, ruganje na internetu te ismijavanje podataka podijeljenih na internetu, što je u skladu s postavljenom hipotezom. Navedeno je potvrđeno i kvalitativnom analizom opisa doživljenih negativnih iskustava, budući da najčešće opisana iskustva spadaju u kategoriju vrijeđanja, ismijavanja i ogovaranja. Slični rezultati dobiveni su i u drugim istraživanjima (Arıcak i sur., 2008; Dehue i sur., 2008; Hinduja i Patchin, 2010). Od toga je za usporedbu najvažniji nalaz dobiven u istraživanju koje su proveli Đuraković i sur. (2014), a u kojem je korišten isti upitnik, pri čemu se pokazalo kako su upravo ova tri oblika nasilja također najčešće doživljavana, ali i počinjena. Ovakvi rezultati mogli bi biti posljedica toga što se ovakva ponašanja događaju svakodnevno, prvenstveno jer nije razvijena svijest o njihovoj ozbiljnosti. Često se ne događaju otvoreno (npr. priroda samog ogovaranja je takva da se ne očekuje da osoba koja je subjekt istoga to sazna), a ponekad doista nisu počinjena s ciljem da se drugoj osobi naštetiti (iako bi do štete zasigurno došlo da subjekt ogovaranja za isto sazna). Budući da se često smatraju uobičajenom ljudskom društvenom aktivnošću, a ne oblikom nasilja, umanjuje se njihova ozbiljnost i štetnost.

Posljedice uznemiravanja i nasilja preko interneta

Govoreći o posljedicama nasilja preko interneta, očekivalo se kako će najčešće posljedice doživljenog nasilja preko interneta biti vezane uz osjećaj ljutnje, osjećaj tuge te smanjenu sposobnost izvršavanja svakodnevnih zadataka. Na temelju dobivenih podataka može se zaključiti kako je ova pretpostavka djelomično potvrđena. Naime, pokazalo se kako sudionici kao najčešću posljedicu doživljenog negativnog iskustva preko interneta navode osjećaj ljutnje, iza kojeg po čestini slijede posljedice koje se odnose na stalnu okupiranost događajem, stalnu zabrinutost i nemogućnost opuštanja, nagle promjene raspoloženja te nemogućnost

koncentracije. Budući da se osjećaj tuge nije pokazao jednom od najčešće doživljenih posljedica, ovi rezultati su djelomično u skladu s prethodnim istraživanjima.

Kao što je prethodno navedeno, pokazalo se kako sudionici koji su doživjeli nasilje preko interneta najčešće izjavljuju o posljedičnom osjećaju ljutnje što je u skladu sa brojnim istraživanjima (Beran i Li, 2005; Walker i sur., 2011; Zachilli i Valerio, 2011; Zalaquet i Chatters, 2014). Naime, kada je osoba napadnuta ili uvrijeđena, prima poruku da ju se ne poštuje, što posljedično izaziva osjećaj ljutnje (Rodriguez Mosquera i sur., 2008). Može se zaključiti kako ljudi osjećaju ljutnju kada percipiraju da im je netko učinio nešto nažao. Isto potvrđuju i Kuppens, Mechelen, Smits i De Boeck (2003) koji navode kako procjena odgovornosti, odnosno procjena jesmo li mi sami ili netko drugi uzrok nekog negativnog proživljenog događaja, utječe na to hoće li se kod pojedinca javiti osjećaji poput srama i krivnje (procjenjuje da je sam odgovoran za proživljeno) ili ljutnje i prezira (drugi su odgovorni).

U ovom istraživanju, suprotno nalazima nekih prethodnih istraživanja (Walker i sur., 2011; Zachilli i Valerio, 2011; Zalaquet i Chatters, 2014), osjećaj tuge ne nalazi se među najčešćim posljedicama doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta. Na temelju prethodno navedenog, moglo bi se pretpostaviti kako su u većini slučajeva sudionici istraživanja koji su doživjeli nasilje percipirali kako odgovornost za ono što im se dogodilo nije njihova, nego je uzrok u nekom drugom te su iz tog razloga češće reagirali ljutnjom, dok je osjećaj tuge bio puno rjeđi. Rjeđe pojavljivanje osjećaja tuge kao posljedice doživljenog nasilja moglo bi se objasniti i time koliko osobnim sudionici smatraju doživljeno iskustvo. Naime, ukoliko je nasilje počinila osoba koju pojedinac smatra bliskom i koja mu je na određeni način važna u životu, osim osjećaja ljutnje zbog doživljenog vjerojatno je i javljanje osjećaja tuge kao posljedice uviđanja da nam ta osoba nije privržena onoliko koliko smo prethodno smatrali. Drugim riječima, tuga se javlja kao posljedica osjećaja gubitka određenog odnosa. S druge strane, ukoliko je nasilje počinjeno od strane osobe koju sudionici ne smatraju bliskom, vjerojatnije je da će se posljedično javiti samo osjećaj ljutnje, što je u većoj mjeri bio slučaj u ovom istraživanju.

Pokazalo se kako sudionici osim ljutnje, kao najčešće posljedice navode stalnu okupiranost događajem, stalnu zabrinutost i nemogućnost opuštanja, nagle promjene raspoloženja te nemogućnost koncentracije. Ovi rezultati u skladu su s prethodnim istraživanjima. Primjerice, Goebert, Else, Matsu, Chung-Do i Chang (2011) navode kako osobe koje su doživjele nasilje pokazuju česte promjene raspoloženja, kao i povlačenje od svakodnevnih aktivnosti. Feinberg i Robey (2009) kao česte posljedice doživljenog nasilja

navode depresiju te nemogućnost koncentracije. Dobivene rezultate moguće je povezati i sa istraživanjima u kojima su među najčešće posljedice doživljenog nasilja svrstane povišene razine stresa, gubitak produktivnosti te smanjena sposobnost izvršavanja zadataka (Faucher i sur., 2014; Zachilli i Valerio, 2011; Zalaquet i Chatters, 2014), jer mogući uzrok tome leži upravo u nemogućnosti koncentriranja, stalnoj zabrinutosti i okupiranosti događajem. Osim toga, istaknutost ovih posljedica može se objasniti i prirodom samog nasilja preko interneta odnosno time da je činjenje nasilja preko interneta praćeno određenom razinom anonimnosti (Patchin i Hinduja, 2006). Anonimnost počinitelja otežava osobama prema kojima je nasilje upućeno utvrđivanje izvora prijetnje što dovodi do povećane nesigurnosti i zabrinutosti.

Ono što se općenito moglo primijetiti je kako su procjene za sve doživljene posljedice prilično niske, odnosno, sudionici su u manjoj mjeri izvještavali da su posljedice doživljavali u potpunosti ili stalno. Moguće objašnjenje ponovno leži u procjeni odgovornosti, ali i percepciji sudionika budući da je moguće da sudionici negativnim iskustvima nisu pridavali preveliku važnost, što može biti rezultat sazrijevanja pa time i promjene pogleda na situacije kojima će dopustiti da ih uznemire. Iako to nije bio predmet ovog istraživanja, svakako bi se trebalo dodatno istražiti.

Spolne razlike

S obzirom na nalaze prethodnih istraživanja u kojima su pronađene spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta (Dilmac, 2009; Kowalski i Limber, 2007; Smith i sur., 2006; Ybarra, Diener-West i Leaf, 2007; Zalaquett i Chatters, 2014) očekivalo se kako će doživljavanje nasilja biti karakterističnije za ženski, a činjenje nasilja preko interneta za muški spol. Utvrđeno je kako spolne razlike doista postoje, no, suprotno očekivanom, pokazalo se kako je i činjenje i doživljavanje nasilja češće među mladićima. Iako se u oba slučaja pokazalo postojanje spolnih razlika potrebno je naglasiti kako je veličina učinka spolnih razlika u doživljavanju nasilja preko interneta mala, dok je u slučaju činjenja nasilja preko interneta umjerena. Navedeno ne iznenađuje s obzirom na dosadašnje nekonzistentne podatke o spolnim razlikama u kontekstu nasilja preko interneta. Kao što je prethodno navedeno, podaci dobiveni u različitim istraživanjima o spolnim razlikama u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta uvelike variraju. Dio rezultata ukazuje na to da je doživljavanje i/ili činjenje nasilja karakterističnije za muški spol, dio ukazuje na češće doživljavanje i/ili činjenje nasilja kod ženskog spola, dok prema nekim podacima spolnih razlika nema niti u kontekstu doživljavanja niti u kontekstu činjenja nasilja preko interneta. Osim toga, s obzirom na manji broj istraživanja

nasilja preko interneta na studentskoj populaciji, malobrojni su i podaci o postojanju spolnih razlika među studentima.

Rezultati dobiveni ovim istraživanjem mogu se djelomično objasniti činjenicom da je muški spol općenito skloniji agresivnom ponašanju, čak i u online kontekstu (Erdur-Baker, 2010). Dobiveni rezultati koji ukazuju na to kako su mladići skloniji i doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta podržani su brojnim istraživanjima (Akbulut, Sahin i Ersti, 2010; Aricak i sur., 2008; Erdur-Baker, 2010; Li, 2006). Kako bi se provjerilo je li barem jedan od oblika nasilja češće doživljavao ili počinjen od strane djevojaka, napravljena je usporedba muškog i ženskog spola na svim česticama Skale doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta, za obje subskale. Pokazalo se kako mladići značajno češće doživljavaju i čine gotovo sve oblike nasilja preko interneta. Iznimka su neki oblici nasilja za koje se nije pokazalo postojanje spolnih razlika (ogovaranje na internetu, ismijavanje podataka podijeljenih na internetu, uporaba interneta za prijevaru, uporaba interneta kako bi se utjecalo na tuđe mišljenje (za obje subskale); hakiranje, primanje virusa putem e-pošte, pristup nečijoj privatnoj stranici bez dozvole (za subskalu *Doživljavanje nasilja preko interneta*)). Niti jedan oblik nasilja nije bio zastupljeniji među ženskim spolom. To je u suprotnosti sa pretpostavkom nekih istraživača koji su vjerovali kako će djevojke biti uključnije u proces nasilja preko interneta, jer su smatrali kako nasilje preko interneta predstavlja oblik „indirektnog“ nasilja, za koje se zna kako su mu djevojke sklonije u tradicionalnom nasilju „licem u lice“ (Keith i Martin, 2005; Nelson, 2003; prema Erdur-Baker, 2010; Kowalski i Limber, 2007).

Nejednoznačni rezultati svakako ukazuju na to da je potrebno daljnje istraživanje ove teme. Pri razmatranju ovog pitanja, svakako je potrebno voditi računa o tome da nekonzistentni rezultati mogu biti i posljedica različitih metodoloških pristupa (Šincek i sur., 2015).

Što se tiče posljedica doživljenog nasilja, utvrđeno je kako ne postoje spolne razlike u izvještavanju o intenzitetu doživljenih posljedica što je u suprotnosti s postavljenom hipotezom. Naime, očekivalo se kako će djevojke izvještavati o brojnijim i izraženijim negativnim posljedicama doživljenog nasilja nego mladići, što se u nekim istraživanjima objašnjavalo postojanjem spolnih stereotipa (Ortega i sur., 2012). Ipak, većina istraživanja u kojem su pokazane spolne razlike u doživljenim posljedicama nasilja provedena je na mlađoj populaciji. S obzirom na malobrojna istraživanja u kojima je izvještavano o spolnim razlikama na studentskoj populaciji, teško je uspoređivati dobivene rezultate s onima prethodnih istraživanja. Dodatni problem predstavlja i nepostojanje prethodnih upitnika za ispitivanje ovakvih posljedica. Naime, Skala posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta konstruirana je za

potrebe ovog istraživanja, a prethodno nije pronađena niti jedna skala nalik ovoj koja bi posljedice doživljenog nasilja ispitivala sveobuhvatno, uključujući emocionalne, kognitivne i bihevioralne posljedice i omogućavala davanje odgovora na skali Likertovog tipa.

Ono što bismo mogli zaključiti iz dobivenih podataka je da oba spola izvještavaju o nižim intenzitetima, odnosno čestini doživljenih posljedica. Moguće je kako studenti, za razliku od adolescenata, shvaćaju kako nisu sami krivi za nasilje koje su doživjeli te negativne osjećaje prvenstveno usmjeravaju prema počinitelju, a ne prema sebi samima.

Kako bi bilo omogućeno donositi i uspoređivati zaključke o utjecaju nasilja preko interneta na mladiće i na djevojke i razlikama u istom, potreban je veći broj istraživanja koja će se usmjeriti na studentsku populaciju.

Predviđanje doživljenih posljedica na temelju depresije, anksioznosti i doživljenog nasilja

Kako bi se provjerila mogućnost predikcije različitih posljedica emocionalne, bihevioralne i kognitivne prirode na temelju doživljenog nasilja preko interneta provedena je hijerarhijska regresijska analiza. Budući da Skala posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta obuhvaća različite čestice među kojima neke po svojoj prirodi obuhvaćaju simptome depresije i anksioznosti, očekivalo se kako će pojedinci kod kojih su izraženiji simptomi karakteristični za stanja depresije i anksioznosti, ujedno postizati i više rezultate na ovoj skali.

Neki od simptoma karakterističnih za osobe koje pate od depresije, a koji su ujedno obuhvaćeni i skalom posljedica su nagle promjene raspoloženja i motivacije, kao i pad koncentracije te poteškoće sa pamćenjem. Također, osobe kod kojih su u većem stupnju prisutna obilježja depresije pokazuju intenzivnije osjećaje razdražljivosti, tuge, mentalne iscrpljenosti, bespomoćnosti te osjećaje krivnje i smanjen osjećaj vlastite vrijednosti (Keith 2010). S druge strane, Spielberger (2000; prema Kolarić, 2004) navodi kako se anksioznost kao osobina ličnosti odnosi na razmjerno stabilne individualne sklonosti k anksioznosti, a neki od simptoma karakterističnih za anksiozno stanje su razdražljivost, nervoza ili nemir, poteškoće sa spavanjem te poteškoće sa koncentracijom (Pietrangelo, 2014). Kako bi se kontrolirao utjecaj stupnja depresivnih i anksioznih simptoma kod pojedinca te provjerio pojedinačni doprinos doživljavanja nasilja preko interneta u objašnjavanju posljedica, u analizu su bile uključene i varijable depresije i anksioznosti.

Očekivalo se kako će depresija, anksioznost i doživljavanje nasilja preko interneta biti pozitivni prediktori različitih emocionalnih, bihevioralnih i kognitivnih poteškoća, neovisno o

sociodemografskim karakteristikama pojedinca (spol i dob). Pokazalo se kako anksioznost ipak samostalno ne doprinosi objašnjenju ispitivanih posljedica, dok su se depresija i doživljavanje nasilja preko interneta pokazale značajnim pozitivnim prediktorima istih.

Kao što je i bilo očekivano, povećanjem stupnja depresivnih simptoma kod pojedinca povećava se i intenzitet različitih emocionalnih, bihevioralnih i kognitivnih poteškoća, odnosno posljedica o kojima izvještava. Prema teoriji negativne kognitivne trijade (Beck, 1979; prema Nyarko i Amisah, 2014) osobe koje iskazuju depresivne simptome sklone su negativnim mislima o sebi, svom okruženju i budućnosti. Moglo bi se zaključiti kako će osobe koje su sklonije negativnim mislima i ponašanjima karakterističnim za depresiju, biti sklonije procjenjivati doživljeno negativno iskustvo u istom tonu. Odnosno, negativno iskustvo preko interneta kod njih će u većoj mjeri dovesti do poteškoća u svakodnevnom funkcioniranju (poteškoće sa donošenjem odluka, pamćenjem, koncentracijom, zanemarivanje obaveza), emocionalnih poteškoća (osjećaji tuge, bespomoćnosti, krivnje, promjene raspoloženja) te će se općenito teže nositi s negativnim iskustvom koje su doživjele preko interneta nego osobe koje su manje sklone mislima i ponašanjima karakterističnim za depresiju.

Iako se očekivalo kako će stupanj anksioznosti pojedinca biti pozitivan prediktor doživljenih posljedica, isto se nije pokazalo točnim. Značajni doprinos depresije, kao i neznajčan doprinos anksioznosti djelomično se može objasniti prirodom čestica korištenih za ispitivanje posljedica nasilja, a koje u velikoj mjeri obuhvaćaju simptome depresije, dok u puno manjoj mjeri obuhvaćaju obilježja anksioznosti. Naime, Zungova skala za samoprocjenu anksioznosti obuhvaća prvenstveno fiziološke pokazatelje anksioznosti, dok su afektivni i kognitivni zastupljeni u maloj mjeri. S druge strane, Skala posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta ne obuhvaća fiziološke pokazatelje, nego je prvenstveno usmjerena na kognitivne pokazatelje poput stalne zabrinutosti, nemogućnosti koncentracije, osjećaja nemogućnosti kontrole misli, poteškoća s opuštanjem i slično. S obzirom da su takva stanja česta kod osoba s izraženijim simptomima anksioznosti, očekivalo se da će osobe koje iskazuju veći stupanj anksioznih simptoma ujedno postizati i veće rezultate na skali posljedica.

Osim toga, s obzirom na stupanj povezanosti varijabli depresije i anksioznosti te činjenicu da anksioznost, kao i depresija, značajno pozitivno korelira sa varijablom posljedica nasilja, ali uz kontrolu depresivnih obilježja nije značajan prediktor posljedica doživljenog nasilja, može se zaključiti kako je u ovom slučaju došlo do medijacije. Naime, depresija predstavlja medijatorsku varijablu u odnosu između anksioznosti i posljedica doživljenog nasilja. Navedeno ne iznenađuje budući da se pokazalo kako se većina anksioznih poremećaja

javlja u komorbiditetu s drugim psihičkim poremećajima, od kojih je najčešća depresija (Štrkalj Ivezić, Folnegović Šmalc i Mimica, 2007).

Naposlijetku, kao najvažniji rezultat analize možemo istaknuti podatak da se doživljavanje nasilja preko interneta pokazalo značajnim pozitivnim prediktorom emocionalnih, bihevioralnih i kognitivnih poteškoća, uz kontrolu ostalih varijabli (spol, dob, depresija, anksioznost). Veći stupanj doživljenog negativnog iskustva i nasilja preko interneta dovodi do intenzivnijih emocionalnih, bihevioralnih i kognitivnih posljedica bez obzira na različite karakteristike pojedinca poput sklonosti depresivnim ili anksioznim mislima i ponašanjima. To odgovara ranijim nalazima koji su pokazali kako doživljavanje nasilja preko interneta negativno utječe na fizičko, socijalno i kognitivno funkcioniranje, razvoj i dobrobit osobe (Brown i sur., 2014).

Navedeni prediktori pridonijeli su objašnjenju prilično malog postotka varijance kriterija što ukazuje na potrebu za daljnjim istraživanjem kako bi se utvrdilo koje bi dodatne varijable mogle utjecati na posljedice s kojima se studenti suočavaju nakon doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta.

Doprinos, ograničenja i implikacije istraživanja

Glavni doprinos ovog istraživanja je konstruiranje Skale posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta čija je svrha utvrđivanje različitih poteškoća, odnosno posljedica koje se javljaju nakon doživljenog nasilja preko interneta, a koja je konstruirana za potrebe ovog istraživanja. Važnost ove skale leži u činjenici da nije pronađena niti jedna slična skala koja se bavi posljedicama nasilja preko interneta, a da pri tome uključuje velik broj čestica koje su sveobuhvatne, odnosno obuhvaćaju različite aspekte (emocionalne, bihevioralne i kognitivne) poteškoća s kojima se susreću pojedinci koji su doživjeli neko negativno iskustvo ili nasilje preko interneta. U dosadašnjim istraživanjima koja su se dotakla posljedica nasilja preko interneta podaci su prvenstveno prikupljeni putem otvorenih pitanja ili nekolicine pitanja koja su obuhvaćala vrlo ograničen broj posljedica.

Nadalje, jedan od doprinosa istraživanja je provedba na studentskoj populaciji, budući da su malobrojna istraživanja koja se bave nasiljem preko interneta među studentima. Također, još je manji broj istraživanja koja su ukazala na posljedice nasilja preko interneta kod studenata. S obzirom da su rezultati ovog istraživanja, ali i sličnih drugih, pokazali kako je uznemiravanje i nasilje preko interneta učestalo i među studentima, potrebno je provesti više istraživanja koristeći ovu populaciju kako bi se bolje razumjeli različiti aspekti ovog problema, uključujući

posljedice koje ostavlja na već odrasle osobe, a na taj način bilo bi omogućeno i zaključivanje o tome kako uspješnije prevenirati, ali i ispravno reagirati na ovakve događaje.

Naposlijetku, važni su i rezultati istraživanja koji ukazuju na mogućnost predikcije poteškoća i posljedica kod studenata na temelju doživljenog nasilja. Odnosno, može se zaključiti kako studenti koji su doživjeli nasilje preko interneta doživljavaju intenzivnije i češće poteškoće, uz kontrolu sklonosti prema depresivnim i anksioznim simptomima.

Rad svakako prate i neka ograničenja. Naime, uzorak na kojem je istraživanje provedeno je prigodan što svakako utječe na mogućnost generalizacije dobivenih podataka. Nadalje, s obzirom da se radi o temi koja za neke pojedince može biti prilično nelagodna, moguće je i iskrivljavanje odgovora od strane sudionika te davanje socijalno poželjnih odgovora, što se prvenstveno odnosi na podatke o činjenju nasilja preko interneta.

Također, pokazalo se kako bi trebalo razmotriti uvođenje promjena u način odgovaranja, odnosno opise pridjeljene pojedinim odgovorima na Skali posljedica uznemiravanja i nasilja preko interneta. Naime, nekim sudionicima je problem predstavljala vrijednost 0 (nikad nisam doživio nešto izrazito neugodno na internetu/ ne odnosi se na mene) koja je prvenstveno bila predviđena kao vrijednost namijenjena sudionicima koji na opisnom dijelu upitnika nisu izvijestili o negativnom iskustvu ili navode kako ga nisu doživjeli. No, u nekim slučajevima su sudionici, unatoč tome što u opisnom dijelu upitnika navode da su na internetu doživjeli negativno iskustvo, na pojedinim česticama zaokruživali 0 kako bi iskazali da se ta tvrdnja uopće ne odnosi na njih, odnosno da navedenu posljedicu nisu doživjeli, iako je prilikom konstruiranja upitnika tom značenju pridružena vrijednost 1 (nimalo/nikada). Mogući problem leži u drugom dijelu opisa vrijednosti 0 koji glasi „ne odnosi se na mene“ te je po svom značenju gotovo istovjetan značenju vrijednosti 1. Iz tog razloga trebala bi se razmotriti promjena opisa vrijednosti 0 ili mogućnost da sudionici koji na opisnom dijelu izvjestite o tome da nisu doživjeli negativno iskustvo preskoče daljnje ispunjavanje upitnika.

Budući da se pokazalo kako su sudionici ovog istraživanja davali prilično niske procjene doživljenih posljedica, a i s obzirom na prilično nizak postotak varijance kriterija koji je objašnjen varijablama uključenim u ovo istraživanje, potrebno je daljnje ispitivanje ove teme. Bilo bi korisno istražiti ostale varijable koje bi mogle pridonijeti predikciji posljedica koje pojedinci doživljavaju. Primjerice, bilo bi zanimljivo utvrditi kakvu ulogu ima pojedinceva percepcija, odnosno na koji način kognitivna procjena doživljenog iskustva utječe na stupanj poteškoća koje pojedinac doživljava. Jedna od takvih varijabli mogla bi biti prethodno spomenuta percepcija odgovornosti, koja bi mogla ukazati na to postoji li razlika u doživljenim

posljedicama s obzirom na to pripisuje li pojedinac odgovornost za proživljeno iskustvo sebi ili drugoj osobi. Zanimljivo bi bilo ispitati i ulogu kognitivne otpornosti pojedinca, odnosno pokazati utječe li i na koji način kapacitet pojedinca za nadilaženje negativnih utjecaja različitih događaja i s njima povezanog stresa na intenzitet posljedica koje proživljava.

Zaključak

U radu su se nastojala ispitati iskustva studenata sa uznemiravanjem i nasiljem preko interneta te utvrditi odnos doživljenog nasilja preko interneta i različitih posljedica. Utvrđeno je kako je 29.4% sudionika doživjelo nasilje preko interneta, dok ga je 18.28% počinilo. Pokazalo se kako su ogovaranje, ruganje i ismijavanje podataka podijeljenih na internetu najčešće doživljeni, ali i počinjeni oblici nasilja. Ispitivanjem posljedica doživljenog nasilja utvrđeno je kako su osjećaj ljutnje, stalna okupiranost događajem, stalna zabrinutost i nemogućnost opuštanja, nagle promjene raspoloženja te nemogućnost koncentracije najčešće posljedice doživljenog uznemiravanja i nasilja preko interneta. Nadalje, ispitivanjem spolnih razlika pokazalo se kako je i doživljavanje i činjenje nasilja zastupljenije među mladićima, dok spolnih razlika u izvještavanju o posljedicama doživljenog nasilja nema. Naposljetku, hijerarhijskom regresijskom analizom utvrdilo se kako doživljeno nasilje značajno doprinosi objašnjenju različitih poteškoća koje se javljaju kao posljedica doživljenog negativnog iskustva preko interneta, uz kontrolu stupnja depresivnih i anksioznih simptoma kod pojedinca.

Literatura

- Akbulut, Y., Sahin, Y. L., & Eristi, B. (2010). Cyberbullying victimization among Turkish online social utility members. *Educational Technology & Society, 13*(4), 192–201.
- Aricak T., Siyahhan S., Uzunhasanoglu A., Saribeyoglu S., Ciplak S., Yilmaz N. i Memmedov C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *CyberPsychology & Behavior, 11*(3), 253-261.
- Belsey, B. (2004). *Cyberbullying*. Preuzeto 8. 4. 2015. s http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf
- Beran, T. i Li, Q. (2007). The relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of student wellbeing, 1*(2), 15-32.
- Beran, T. i Li, Q. (2005). Cyber-Harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research, 32*(3), 265-277.

- Brown, C. F., Kilpatrick Demaray, M. i Secord, S. M. (2014). Cyber victimization in middle school and relations to social emotional outcomes. *Computers in Human Behavior* 35, 12–21.
- Dehue, F., Bolman, C. i Vollink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(2), 217-223.
- Del Rey, R., Elipe, P. i Ortega-Ruiz, R. (2012). Bullying and cyberbullying: Overlapping and predictive value of the co-occurrence. *Psicothema*, 24(4), 608-613.
- Dilmac, B. (2009). Psychological needs as a predictor of cyberbullying: a preliminary report on college students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 9(3), 1307-1325.
- Dooley, J. J., Pyzalski, J. i Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Journal of Psychology*, 217(4), 182-188.
- Đuraković, S., Šincek, D. i Tomašić Humer, J. (2014). Prikaz Skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na vinkovačkim srednjoškolicima. *Život i škola*, 32(2), 61-74.
- Erdur-Baker, O. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internetmediated communication tools. *New Media & Society*, 12(1), 109-125.
- Faucher, C., Jackson, M. i Cassidy W. (2014). Cyberbullying among university students: Gendered experiences, impacts and perspectives. *Education Research International*, 2014, 1-10.
- Fauman, M. A. (2008). Review of “Cyber bullying: Bulling in the digital age.” *The American Journal of Psychiatry*, 165, 780–781. Preuzeto 9. 3. 2016. s <http://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.ajp.2008.08020226>
- Feinberg, T. i Robey, N. (2009). Cyberbullying: School leaders cannot ignore cyberbullying but rather must understand its legal and psychological ramifications. *Education Digest*, 74(7), 26-31.
- Field, A.P. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE Publications.
- Goebert, D., Else, I., Matsu, C., Chung-Do, J. i Chang, J. Y. (2011). The impact of cyberbullying on substance use and mental health in multiethnic sample. *Matern Child Health J*, 15, 1282-1286.
- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2010). Bullying, Cyberbullying, and Suicide. *Archives of Suicide Research*, 14(3), 206-221.

- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2007). Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency. *Journal of School Violence*, 6(3), 89-112.
- Huang, Y. i Chou, C. (2010). An analysis of multiple factors of cyberbullying among junior high school students in Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 29, 1581-1590.
- Hunter, S. C. i Borg, M. G. (2006). The influence of emotional reaction on help seeking by victims of school bullying. *Educational Psychology*, 26 (6), 813-826.
- Johnson, L. (2012). Cyberbullying among college students. *Online Journal of Rural and Urban Research*, 2(1), 1-5.
- Keith, T. (2010). Depression and its negative effect on college students. *Undergraduate Research Journal for the Human Sciences*, 9. Preuzeto 7. 4. 2015. s
<http://www.kon.org/urc/v9/keith.html>
- Kline, R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Kolarić, I. (2004). *Povezanost anksioznosti majki i njihovih zabrinutosti za djetetov razvoj*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kota, R., Schoohs, S., Benson, M. i Moreno M. A. (2014). Characterizing cyberbullying among college students: hacking, dirty laundry and mocking. *Societies*, 4, 549-560.
- Kowalski, R. M. i Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health* 41, 22–30.
- Kuppens, P., Mechelen, I. V., Smits, D. J. M. i De Boeck P. (2003). The appraisial basis of anger: Specificity, necessity and sufficiency of components. *Emotion*, 3(3), 254-269.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School Psychology International*, 27(2), 157-170.
- Lučev, E. (2006). *Anksioznost i depresivnost kod cerebrovaskularne bolesti*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- MacDonald, C. D. i Roberts-Pittman, B. (2010). Cyberbullying among college students: prevalence and demographic differences. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 2003-2009.
- Molluzzo, J. C. i Lawler, J. P. (2011). A study of the perceptions of college students on cyberbullying. *Proceedings of the Information Systems Educators Conference (ISECON)*, 28(1633), 1-25.
- Nyarko, K. i Amissah, C. M. (2014). Cognitive distortions and depression among undergraduate students. *Research on Humanities and Social Sciences*, 4(4), 69-75.

- Ortega, R., Elipe, P., Mora-Merchán, J. A., Calmaestra, J. i Vega, E. (2009). The emotional impact on victims of traditional bullying and cyberbullying: A study of Spanish adolescents. *Journal of Psychology*, 217(4), 197–204.
- Ortega, R., Elipe, P., Mora-Merchán, J. A., Genta, M. L., Brighi, A. Guarini, A.,...Tippett, N. (2012). The emotional impact of bullying and cyberbullying on victims: A European cross-national study. *Aggressive Behavior*, 38, 342-356.
- Patchin, J. W. i Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health*, 80(12), 614-621.
- Patchin J. W. i Hinduja S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: a preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Petz B. (1997). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pietrangolo, A. (2014). Recognizing anxiety: symptoms, signs and risk factors. *Healthline*.
Preuzeto 7. 4. 2015. s <http://www.healthline.com/health/anxiety/effects-on-body>
- Rodriguez Mosquera, P. M., Fischer, A. H., Manstead, A. S. R. i Zaalberg, R. (2008). Attack, disapproval, or withdrawal? The role of honour in anger and shame responses to being insulted. *Cognition & Emotion*, 22(8), 1471-1498.
- Schenk, A. M. i Fremouw, W. J. (2012). Prevalence, psychological impact, and coping of cyberbully victims among college students. *Journal of School Violence*, 11, 21–37.
- Slonje, R., Smith, P. K. i Frisen, A. (2012). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior* 29(1), 26-32.
- Slonje, R. i Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147–154.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. i Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 49(4), 376–385.
- Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., i Tippett, N. (2006). An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. *A Report to the Anti-Bullying Alliance*. Preuzeto 8. 4. 2015. s <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130401151715/http://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/RBX03-06.pdf>
- Šincek, D., Tomašić Humer, J. i Duvnjak, I. (2015). Navike korištenja interneta i njihova uloga u doživljavanju neugodnih iskustava na internetu. U: Orel, M. (Ur.), *EDUvision*

- 2015 „*Modern Approaches to Teaching Coming Generations*“ (143-156). Ljubljana: EDUvision.
- Štrkalj Ivezić, S., Folnegović Šmalc, V. i Mimica, N. (2007). Dijagnosticiranje anksioznih poremećaja. *Medix*, 71(13), 56-71.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277-287.
- Walker, C. M., Sockman, B. R. i Koehn, S. (2011). An exploratory study of cyberbullying with undergraduate university students. *TechTrends*, 55(2), 31-38.
- Warner R. M. (2008). *Applied Statistics: From Bivariate through Multivariate Techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Willard N. (2005). *Cyberbullying and Cyberthreats*. Rad prezentiran na OSDfS National Conference: Tying it all together: Comprehensive Strategies for Safe and Drug-free Schools, Washington.
- Willard, N. (2004). I can't see you – You can't see me - How the use of information and communication technologies can impact responsible behavior. Center for Safe and Responsible Internet Use. Preuzeto 6. 4. 2015.s <http://www.essex.org/vertical/sites/>
- Ybarra, M. L., Diener-West, M. i Leaf, P. J. (2007). Examining the overlap in internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41, 42-50.
- Ybarra, M. L. i Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308–1316.
- Zacchilli, T. L. i Valerio, C. Y. (2011). The knowledge and prevalence of cyberbullying in a college sample. *Journal of Scientific Psychology*, 11-23.
- Zalaquett, C. P. i Chatters, S. J. (2014). Cyberbullying in college: Frequency, characteristics and practical implications. *SAGE Open*, 4, 1-8.